

Loreto a loretánská legenda ve střední Evropě

Úvod

20 km jihovýchodně od Ancony se ve stejnojmenné provincii poblíž ústí řeky Musone nachází nejslavnější poutní místo Itálie, město Loreto. Zatímco město samotné je turisticky nezajímavé - jeho dispozice je tvořena ulicovou zástavbou, v níž dnes žije přibližně 10 000 obyvatel - přitahuje zdejší komplex budov kolem náměstí Piazza della Madonna tisíce návštěvníků. Jejich pozornost se obrací zejména k Chrámu sv. domu (*Santuario della Santa Casa*). Významnost místa pro církev tu symbolizuje i sídlo biskupství (od r. 1586), jezuitská kolej a kapitula.

Loretánská legenda

Již od dob prvních křesťanů se v Nazaretu uctíval tzv. svatý domek (*Santa Casa*), přiléhající z jedné strany k skále s jeskynní (*grotta*) jako dějiště narození Panny Marie a andělského pozdravení. Císař Konstantin nad *grottou* vystavěl baziliku, kterou ve 12. století vystřídala románská křížácká bazilika, zničená Saracény r. 1263. Dnes na jejím místě stojí trojlodní bazilika Zvěstování Panny Marie z let 1962-1968 s dominující kupolí od *Giovanniho Muzia*.

Již roku 1620 bylo zjištěno, že základy kaple archanděla Gabriela v Nazaretu (původní svatý domek) se rozměrově shodují s *Santa Casou* v Loretu. Podle vlastní loretánské legendy, zaznamenané administrátorem svatého domku v Loretu Terramanem ve spise *Relatio Terramani* z r. 1472, byla *Santa Casa* přenesena anděly ze Svaté země do Evropy 10. května 1291, kdy se objevila na pahorku u dalmátského městečka Tersata nedaleko Rijeky. Tamní biskup se dozvěděl ve snu, že jde o nazaretský příbytek Panny Marie. Poselstvo, vyslané do Palestiny, potvrdilo zmizení *Santa Casy* z nazaretského chrámu. Dne 10. prosince 1294 byla kaple přenesena přes Jadran k Anconě do lesíka, patřící jisté Lauretě. Vznášející se domek prý sledovali pastýři, což bývá s oblibou znázorňováno na závěrové stěně *Santa Casy*. Když se množila loupežná přepadení zbožných poutníků, objevuje se svatý domek po osmi měsících na návrší, vzdáleném 3000 kroků. Poslední přenesení - čtvrté, na dnešní místo, kladl Girolamo Angelita ve svém díle *Historia alme domus Laur etane* z r. 1531 k 7. září 1295. Pozemek, na němž se kaple ocitla, byl v majetku dvou znesvářených bratří. Když se ukázali nehodnými této milosti, byla kaple přenesena o 200 kroků dále na veřejnou cestu. V roce 1296 prý zaznamenali obyvatelé blízkého města Recanata do svých městských knih, že šestnáct legátů, vyslaných přes Dalmácii do Svaté země, potvrdilo shodnost rozměru kaple z Tersatu u nazaretských základů. Poslední článek legendy se shoduje s jinou středověkou legendou o zázračném přenesení kostela bratří Cacciacconti Ascianu.

Do dnešní doby se ukázalo, že řada dokladů, o něž se opírali obháječi loretánské legendy, byla podvržena. Loretánská legenda se tak připojuje k fantastickým výtvorům středověkých

legendistů, nadaných zázračným vykládáním v jádru přirozených událostí¹⁾.

Skutečnost celé loretánské historie je prozaičtější: kameny *Santa Casy* byly převezeny do Loreta rodinou Angeli, která vládla v Epiru, na křižácké lodi. V Loretu se kostelík Panny Marie připomíná poprvé roku 1193. Tehdy věnoval umánský biskup chrám Panny Marie v obvodu tehdy malé obce Recanati, Markovi, kamaldulskému knězi z Fonte Avellana. Kostelík *sanctae Mariae de Laure to* se znovu připomíná v roce 1285, kdy byl vyměřován pozemkový majetek nové diecéze Recanati. v druhé polovině 14. století získala kaple značnou proslulost, a to díky zprávám o milostech a uzdravení, přičítaných přímluvě Panny Marie Loretánské (je možné, že legendě o andělském přenesení svatého domku předcházela víra, že mariánská soška byla přenesena anděly^{2)atd}). Návštěvnost poutního kostelíka Panny Marie v Loretu podporovali papežové udělováním plnomocných odpustků, loretánská privilegia potvrdily a rozšiřovaly byly Mikuláše V., Pia II., Sixta IV. a zvláště Julia II. roku 1507. V roce 1405 vydává obec Recanati nařízení zabraňující prostitutkám, aby nemohly vykonávat své řemeslo v okolí svatého místa. Žebráci a nemocní, kteří se k *Santa Case* hrnuli ze všech stran, byli zadržováni ve špitále, vystavěném roku 1428. Temeno návrší se *Santa Casou* a s osadou, žijící z sem přicházejících poutníků, nechal Mikuláš V. (1447-1455) obehnat hradbami na ochranu před piráty. Sixtus V. založil dokonce r. 1587 tzv. řád loretánských rytířů o 200 mužích.

Ve druhé polovině 15. století byla zbudována monumentální trojlodní hala loretánského dómu s bočními kaplemi, zaklenutá žebrovými klenbami. Příkladem pro zdejší klenbu byla dvouplášťová klenba v křížení dómu *Santa Maria del Fiore* ve Florencii od Fillipa Brunelleschiho. Dnešní podobu celého loretánského komplexu vytvořil renesanční mistr Donato Bramante, vyslaný sem Juliem II. r. 1509. Základ tvoří pravoúhlé náměstí *Piazza della Madonna*, lemované ze dvou stran pilířovými arkádami, souvisejícími s budovou apoštolského paláce, přičleněného k hlavnímu chrámu v 16. století. Luigi Vanvitelli nahradil v letech 1751-1754 původní nízko zvonici elegantní štíhlou věžní vertikálou.

V těžišti náměstí potom stojí monumentální kašna ze 17. století (Carlo Maderna a Giovanni Fontána). V průhledu ke schodišti dómu je bronzová socha papeže Sixta V. z r. 1589.

Velká návštěvnost Loreta (Ottův slovník naučný uvádí pro konec 19. století ročně 50 000 poutníků) si postupně vysluhuje zřízení biskupství loretského r. 1586, sloučeného brzy s dosavadním biskupstvím recanatským.

V důsledku dobročinnosti poutníků nashromáždil svatý dům ohromný poklad, jenž r. 1798 odvezlo francouzské vojsko a vrátilo z něj jen obraz Panny Marie zdobený drahokamy.

¹⁾ Dopis z 9.9.1295 Recanatských papeži Bonifáci VIII., dopis poustevníka Pavla z 8.6.1297 karlu II., králi neapolskému o postupném přenášení domku, dokonce i bula papeže Klimenta V. z roku 1310, náhodně připomínající *Santa Casu* slovy *Coram miraculosa Lauretana diva vir gine Maria*, jsou dokázanými falzy. Srv. *Arduino Colasanti*, Loreto (ITALIA ARTISTICA), Bergamo 1910.

²⁾ Víra v andělské přenesení mariánského obrazu se týká sošek na více místech v severní Itálii:
Carsoli, Valverde

Vlastní podoba *Santa Casy*

Santa Casa v Loretu nabyla dnešní podoby až po úpravách, prováděných podle Bramanteho návrhu. Technická měření a srovnání *Santa Casy* s *grottou* v Nazaretu ukazují, že obě části, tj. *grotta* a dům na sebe přesně navazovaly. Původní jsou v *Santa Case* jen tři stěny. Východní stěna, kde stojí oltář, původně neexistovala, protože tam navazovala *Santa Casa* na *grottu*. Původní tři stěny sahají od podlahy do výšky 3 metrů (jak ukázaly archeologické výkopy, v Loretu spočívá zdivo *Santa Casy* přímo na nerovném povrchu staré cesty, bez jakýchkoli základů). Nečleněný blok *Santa Casy* byl ve středověku ukončen sedlovou střechou, na východní straně vyrůstala z hřebene krytá zvonička. Podle zpráv Turseliniho z roku 1598 měla *Santa Casa* před úpravami kromě pravoúhlého okna na západě jediný obdélníkový vchod ve středu severní stěny. Z provozních důvodů (jediný vstup bránil větším návštěvám, před oltářem zbývalo málo místa pro sledování bohoslužeb) prorazil Bramante do kaple dva boční vstupy, starý zazdil jako nepotřebný. Kamenné zdivo *Santa Casy* bylo patrně bez omítky, stavebním materiálem byl červený pískovec, jenž se svým vzhledem podobal cihelnému zdivu.

S prostotou svatého domku ostře kontrastuje mramorový obal, který *Santa Case* pořídil Bramante. Obklopuje ji ve vzdálenosti 20 cm a představuje klasický typ kompozice průčelí. Vertikální sloupoví rozděluje obvodové stěny do výzdobných polí. Dvě na bočních stěnách, po jednom na stěně čelní a závěrové. Vedle zdobných ornamentů v horní části zaujmou především reliéfy, vypravující o životě Panny Marie a loretánské legendě - na severní straně Narození Panny Marie, zasnoubení Panny Marie, na západní straně Zvěstování Panny Marie, Navštívení Panny Marie, Příchod Panny Marie do Jeruzaléma, na jižní Narození Krista, Klanění Tří králů a konečně na východní straně Smrt Panny Marie a Přenesení chýše nazaretské. Všechny reliéfy jsou díly významných renesančních mistrů (Raffaello de Montelupo, Andrea Sansovino, Niccolo Tribono, Francesco sangallo, Rocede Montelupo).

Vnitřek *Santa Casy*

Při síle obvodových zdí 50 cm měří vnitřní délka *Santa Casy* v Loretu 8, 96 m, vnitřní šířka 4, 1 m.

Jediným plastickým článkem vnitřku je obíhající římsa, vymežující hranici mezi zdivem a valenou klenbou. Podhled klenby je dnes omítnutý. V letech 1370-1400 byl vyzdoben interiér kaple nástěnnými malbami, dnes značně poškozenými. Cyklus maleb oslavuje rodinu Kristovu a pokrývá nepravidelně plochy omítky na třech stěnách *Santa Casy*. Hlavním předmětem uctívání v loretánských kaplích je ovšem soška Černé Matky Boží Loretánské. Z nejstarších záznamů o svatyni v Loretu se dozvídáme, že tu byla uctívána ikona v temně červené barvě, která od plamene svíce a olejových lamp zčernala. V první třetině 16. století byla ikona nahrazena soškou z jedlového dřeva natřenou na hnědo, která rovněž po čase zčernala. Tato soška v roce 1921 při velkém požáru chrámu shořela a nahradila ji dnešní plastika z cedrového dřeva, opatřená tmavým nátěrem. Loretánská soška, vysoká 93 cm, stojí na čelním místě závěrové zdi *Santa Casy*, tj. dodatečně dostavěné části, uvnitř niky. Pod ní byl při archeologickém průzkumu nalezen r. 1922 výklenek, nazývaný ohniště *Santa Casy* (*sacro camino*). Dnes jsou tyto pozůstatky gotického členění závěrové stěny zakryty bohatou neorenesanční úpravou, tvořenou několika odstíny mramoru.

Uprostřed levé zdi zůstal vyznačen původní pravoúhlý vstup, zastropený dřevěným trámem. Podle zpráv Turseliniho měla *Santa Casa* kdysi dřevěný strop, jenž po staletí

olizovaly plameny. Aby bylo zabráněno možnému požáru, zaklenul Bramante Santa Casu valenou cihlovou klenbou.

Ohlasy loretánské legendy v českých zemích

Santa Casu v Loretu navštívila řada českých renesančních šlechticů jako purkrabí Bedřich z Donína se svým průvodcem jezuitou Petrem Velcursiem v letech 1607-1608, Jan Jiří ze Žďáru r. 1599 nebo Kryštof ml. z Lobkovic. Tento šlechtic dal na památku své návštěvy zbudovat pravděpodobně první loretánskou kapli v českých zemích, a to na svém dominiu v Horšovském Týně r. 1584. O její podobě toho není, vzhledem k její demolici za Josefa II., mnoho známo, ale pravděpodobně na jejím místě dnes stojící gloriety osmiúhelníkového půdorysu s ní nemá nic společného. Tato kaple byla jedním z našich nejvýznamnějších poutních míst v předbělohorské době. Během 17. století poté na území dnešní ČR vyrostlo přes 50 loret, až na výjimky všechny respektovaly původní rozměry svatého domku. Dle jejich průčelí se dají rozčlenit do tří výrazně vyprofilovaných skupin:

a) *Průčelí klasického typu* měly naše nejstarší lorety, plastická výzdoba, opakující kompoziční schéma bramantovského obalu i s výpravnými mariánskými scénami, byla připojována dodatečně. Jmenujme Mikulov, Rumburk, Kosmonosy, Brno, Slaný a zejména Praha-Hradčany.

b) *Průčelí pilastrolizénového typu* odstranilo figurální výzdobu kvůli snaze dosáhnout větší variability průčelí. Přejít od klasického k pilastrolizénovému typu představují Pyšely: pilastry (hranaté výstupky ve stěně) či lizény (ploché hranaté výstupky ve stěně, naznačující nedělené pilíře) svazují jednotlivá patra průčelí. Postupem času však došlo ke snaze nedělit jednotlivá výšková patra a zůstala jen ozdobná vertikální pole. Do této skupiny patří lorety ve Vlašimi, Olomouci, Uherské Hradišti, Česká Lípě, Moravské Třebové, Jihlavě, Týnci u Klatov a další.

c) *průčelí blokového typu*. Jedná se vlastně o lorety hladce omítnuté, nejvíce odpovídající chudobě legendárního příbytku. Takové stavby najdeme v Boru u Tachova, Hořovicích či Rabštejně nad Střelou.

Mimo toto dělení existují ještě lorety s *osobitě provedenou architekturou*, nerespektující původní dispozice. Jan Blažej Santini zapojil západní zeď *Santa Casy* jako součást stěny kostela sv. Trojice, patřícího kolovratovskému zámku v Rychnově nad Kněžnou, loreta v Horažďovicích měla zase pětiúhelníkový tvar. Na tradiční loretánské kaple nenavazuje ani *Santa Casa* v Boskovicích, Olomouci (přistavěná k domu sv. Václava) aj.

Jenoznačně nejvýznamnější a nejznámější loreta v Čechách je *Santa Casa* na Hradčanech v Praze. Benigna Kateřina, manželka Viléma z Lobkovic, významného představitele české katolické šlechty nechala vybudovat *Santa Casu* v l. 1625-1631 Giovannim Battistou Orsinim. V letech 1634-1664 obklopil *Santa Casu*, na níž byla současně provedena štukatérská výzdoba, přízemní ambit, do něhož přibyla r. 1643 hodinová věž, 1661 oltářní výklenky a do konce 17. stol. ještě 4 nárožní kaple³⁾. Zpestřily tak dosud strohý půdorys ochozu. Průčelí, rozdrobené přístavbou nárožních, předstupujících kaplí, bylo v

³⁾ Roku 1685 Bolestné Panny Marie, 1687 sv. Anny a r. 1691 sv. Josefa a sv. Kříže

letech 1699-1702 opět poněkud sjednoceno vestavěním klenotnice a jiných místností. Kryštof Dientzenhofer zvětšil oltářní výklenky na kaple (sv. Antonína Paduánského, sv. Františka Serafinského a Narození Páně). Potřebné monumentality dodal loretánskému průčelí Kilián Ignác Dientzenhofer v letech 1721-1724. Zvýšil celé průčelí na patrové, doplnil je atikou, bohatě zdobenou plastikami a dvojicí bočních štítů.

Důstojného ukončení se hradčanská loreta dočkala teprve vybudováním kapucínského kostela Narození Páně v letech 1734-1737 a stala se tak vyvrcholením vývoje loretánského poutního místa.

Literatura

- Leopardi, M.* : La santa casa, Lugano 1841
Alfieri, N. - Foriani, E. - Grimaldi, F.: Contributi archeologici de la storia della Santa casa di Loreto, Loreto 1967
tíž: Nuovi contribut i archeologici par la storia della Santa Casa di Loreto, Loreto 1969
Colasanti, A. : Loreto (ITALIA ARTISTICA), Bergamo 1910
de Feis, Leopold: La Santa Casa di Nazareth ed il santuario di Loreto, Firenze 1905
Grimaldi F. : Il libro lauretano secoli XV.-XVIII., Loreto 1994
tíž: la historia della chiesa di Santa Maria de Loreto, Loreto 1993
Hiiffer, Georg: Loreto, eine geschichtskritische Untersuchung des heiligen Hauses I-II, Munster 1913-1922
Sintarelli, G. : Loreto, Kunst und Denkmalfuhrer, Bologna 1996
Rinieri, I. : La Santa Casa di Loreto, Torino 1901-1911
Kresser, G. : Die Wahrheit uber Loreto nach den neuesten Ausgrabungen und Forschungen mit Planen und historischen Loretobildern, Graz 1927
Chevalier, U. : Notre Dáme de Lorette - étude historique sur l'authenticité de la Santa Casa, Paris 1906
Bukovský, J.: Loretánské kaple v Čechách a na Moravě, Praha 2000
Loreto, in: Ottův slovník naučný, sv. 16, s. 344, Praha 1896